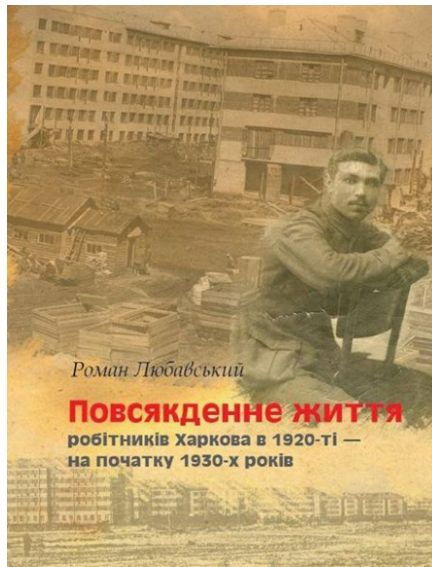

Мирослав Борисенко,

доктор історичних наук,
професор Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

Роман Любавський. *Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років.* – Харків: Паритети України, 2016. – 225 с.

Особливо приємно писати про появу нових книг, що присвячені робітничій історії, оскільки ця тематика якось непомітно зникла з дослідницьких горизонтів. Побут робітників був предметом активного дослідження радянських учених у період 1960-80-х років, але з часом інтерес зменшився. З'явилися нові ґрунтовні праці про соціальну структуру радянського соціуму ХХ ст., в яких розкривалися особливості життєдіяльності різних верств міського населення – інтелігенції, студентства, маргіналів, партійних чиновників тощо. Здавалося, що проблематика робітничого класу вичерпана. Однак зміни в історіографічних підходах, нові моделі історичного пізнання актуалізували зовсім інакший погляд на історію робітників. Занадто довго ми розглядали робітника лише в якості об'єкта державної політики, залишаючи поза увагою саме людський вимір. Навіть сьогодні, коли історіографія з історії робітництва ХХ ст. нараховує тисячі праць, невідомими залишаються такі сторінки людського життя, як фольклор робітників, система виживання, культурні нормативи тощо.

Цікавим є і сам період 20-30-х років ХХ ст. І не тільки тому, що це, мабуть, найдраматичніший відтинок європейської історії між двома світовими трагедіями. Саме в цей час спостерігалось найвище піднесення пролетаріату, завершення формування його як окремого класу. Робітництво стало не тільки потужним соціальним прошарком, почало визначати політичні процеси в багатьох країнах, але й впливало на глобальні зміни в культурі ХХ ст. Формується явище, яке ми можемо називати робітничою культурою. Саме в період індустріалізації відбувається конструювання пролетарської ідентичності на основі певних культурних образів, що ретранслявалися в підкресленій демонстрації одягу, сленгу, музики, форм відпочинку тощо¹.

¹ Фрезерстоун, М., Леш, С., Робертсон, Р. (ред.). (2008). Глобальні модерності. Київ: Ніка-центр, 343.

Новий напрям в українській історіографії – історія повсякдення – вже завоював серйозні позиції серед науковців. З'явився значний масив літератури – статті, монографії, дисертації. Тому сьогодні читач цілком справедливо може очікувати набагато більше, ніж просто декларація терміну «повсякдення» у назві монографії. На нашу думку, цілком вірно Роман Любавський реконструює головну вісь радянського суспільно-побутового життя: робота – дім. Враховуючи, що повсякдення є занадто широким терміном і охоплює дуже різні за своєю формою життєві процеси людини, як суто побутового приземленого характеру, так і духовні, важко сконцентруватись на якихось окремих аспектах людської життєдіяльності. Відповідно, автор формує свою конструкцію, що багато в чому перегукується із ідеями, які їх свого часу сформулював Е. Тоффлер. Згідно з концепцією хвиль Е. Тоффлера, цей період в історії людства відзначається високим рівнем стандартизації не тільки виробництва, але й всього життя людини, включно із організацією робочого часу, дозвілля, культури тощо. Життя людини уніфікується, стандартизується та чітко регламентується в трьох площинах – житло, праця та дозвілля. Відбувається нормування робочого часу, а отже і часу, проведеного за межами фабрики або заводу. Стандартизуються і самі практики, перетворюючись на шаблонні патерни, за якими вибудовується система задоволення щоденних потреб людини. Саме ці сфери повсякдення виокремлює у своїй праці Роман Любавський. Вважаємо, що такий підхід є дуже вдалий, адже він дозволив сфокусуватися на найбільш типових моделях адаптації робітників України до нових реалій міської культури. Таким чином, чітке формулювання наукових задач разом із використанням нових продуктивних наукових методів історичного пізнання є безумовним успіхом молодого дослідника.

У першому розділі своєї монографії Роман Любавський розглянув важливий аспект повсякдення – житлові умови робітників. І хоча з цієї тематики було написано немало, але автору вдалося віднайти цікавий ракурс цієї проблеми. Розділ «Умови життя робітників Харкова» – це розповідь про систему забезпечення житлом українського робітництва та нереалізовані проекти перебудови побуту в 1920-х роках. Важливо наголосити, що для висвітлення цієї проблеми дослідник використав дуже широкий масив архівних джерел. Чи не вперше в українській історіографії він обґрунтовано доводить, що ці проекти та їх реальне втілення були зовсім різні світи, що саме незавершеність та фрагментарність усіх цих соціальних експериментів жодним чином не вплинули на реалії повсякденного життя харківських пролетарів. Автор розглядає не тільки політику влади, направлену на вирішення «квартирного питання», але й намагається відобразити різні культурно-побутові практики, що формувалися під впливом нового стилю життя.

У цьому ключі хочеться висловити певні свої зауваження та міркування. Насправді житловий фонд міст України та Харкова був досить різноманітний за своєю якістю. Більшість робітників все ще мешкали в невеличких будиночках, що мало чим відрізнялися від типової української хати. Проживання в таких умовах мало свої переваги та недоліки, але саме це житлове середовище

визначало побут містян. Запровадження кампанії із залучення городян до житлобудівельної кооперації не давало реальних можливостей робітникам суттєво покращити своє житлове становище. Реальний склад будівельних кооперативів був далеко не пролетарський. Найбільш активно в цій програмі брали участь митці, партійні робітники, дрібні чиновники тощо. Керівництво житлобудівельних спілок неодноразово наголошувало, що робітники недостатньо активно беруть участь у будівництві, і на те, звичайно, були свої причини. По-перше, робітники не мали достатньо коштів, а по-друге, вони займали очікувальну позицію, розраховуючи отримати житлову площу безкоштовно. Цей амбівалентний стан стосовно власного побуту, що сформувалася в період «воєнного комунізму», стала атрибутом всієї радянської системи і була тим визначним фактором, який вплинув на «радянське» повсякдення. Складається враження, що автор ототожнює житлоорендну та житлобудівельну кооперацію, хоча це були два різні інструменти житлової політики більшовиків.

Цікавою та зовсім новою проблемою є питання гігієнічної культури робітників у цей період. Цей напрям, який можна було б назвати як «історія тілесності», є новим для української історіографії і досить перспективним. Для нових містян питання особистої гігієни регламентувалося кількома глобальними чинниками. На початку століття водночас вихолощуванням суто релігійного світогляду та трансформаціями церковних практик важливу роль відігравали уявлення та вірування, що базувалися на тисячолітніх культурних традиціях. Повсякденне життя наповнювалося та регулювалося своєрідними нормативами, що були міцною основою традиційної культури. Важливу роль відігравали уявлення про гігієну та очисну роль води. Відповідно, гігієнічна революція мала зламати певні стереотипи та побутові звички великих мас населення радянських міст, яке, як пише автор, було лише «селянами в міському одязі». Саме цей процес «окультурення» постійно гальмувався критично низьким рівнем комунального обслуговування робітників.

В останньому розділі монографії, що присвячений питанням культури та споживчих практик робітників, найцікавішим, на наш погляд, є саме «клубна історія». Дуже цікавий підрозділ, присвячений розвитку клубів та їх значенню в системі формування «нової людини». Використовуючи переважно газетні замітки того часу, автор реконструює впровадження нової обрядовості в побуті мешканців робітничих околиць. На жаль, сьогодні тема становлення нової обрядовості, поява та функціонування нових свят абсолютно не розроблена. Із розповіді автора перед нами постає просто майже жива картина проведення «нових» свят. Дослідник цілком вірно показує два головні напрями, якими влада намагалася впровадити свою ідеологію у сфері дозвілля. Читаючи про проведення масових заходів, ми бачимо, що спільною ознакою цих акцій була театральність, динамічність, синкретичність. Перші радянські свята нагадували міські фестивалі, в яких ідеологічна складова мала вторинне значення. Однак, святкова культура постійно наповнювалася своєрідними політичними символами, частина з

яких, втрачаючи свій первинний ідейний зміст, приживалася та адаптувалася до культурних потреб робітників.

Одночасно хочеться звернути увагу на певні суперечні моменти в рецензованій роботі. В монографії Романа Любавського українське робітництво цього періоду представлено монолітним єдиним організмом. Робітництво Харкова, так само як і всієї України в цей суперечливий період, не було в соціальному та етнічному плані гомогенним середовищем. Окремо виділялися представники новосформованого класу «синіх комірців», високопрофесійних робітників, яких відносили до робітничої аристократії. Суттєва різниця була в умовах праці між робітниками на великих підприємствах та працівниками малих виробничих об'єднань. Різнилися своїми заробітками також і робітники важкої та легкої галузі промисловості. Наприклад, в роки НЕПу працюючі у важкій промисловості отримували менше від тих, хто працював у легкій промисловості, а в кінці 1930-х років вже навпаки.

Окремо варто нагадати, що в СРСР формування робітничого класу в 20-х роках ще не завершилось. Багато робітників на заводах, шахтах та фабриках розглядали свою працю у місті як тимчасову. Зв'язок цієї групи зі своїм сільським середовищем був дуже потужний, що і визначало їх власну «історію повсякдення».

Отже, можна стверджувати, що історія українського робітництва ще не написана, вона має багато цікавих сюжетів, які й надалі будуть цікавити дослідників, і монографія Романа Любавського, безперечно, той поштовх, з якого ці дослідження й розпочнуться. Концентрація наукового доробку саме на локальному історичному вимірі є першим кроком до вивчення робітничої культури та робітничої ідентичності в ХХ ст. Та все таки головне залишимо на останок. Рецензована робота написана дуже легко і кожен, хто візьме до рук цю книгу, отримає справжнє задоволення від читання.

REFERENCES

Frezerstoun, M., Lesh, S., Robertson, R. (Red.). (2008). *Hlobal'ni modernosti*. Kyiv: Nika-centr.